

UDK 37

**INTERNATIONAL
JOURNAL**

ISSN 2545 - 4439
ISSN 1857 - 923X

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific papers

SOCIAL SCIENCES

Vol. 22.3

KIJ

Vol. 22

No. 3

pp. 639 - 962

Skopje 2018

Global Impact & Quality Factor 1.322 (2016) <http://globalimpactfactor.com/knowledge-international-journal/>

KNOWLEDGE

KNOWLEDGE - INTERNATIONAL JOURNAL
SCIENTIFIC PAPERS
VOL 22.3

Promoted in Vrnjacka Banja, Serbia

16-18.03.2018

KNOWLEDGE – International Journal

Vol. 22.3

Vrnjacka Banja, Serbia, March, 2018

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 22.3

EDITORIAL BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Aleksandar Nikolovski PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milenko Dzeletovic PhD, Margarita Koleva PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

For editor

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 22.3

ISSN 1857-923X for e - version

ISSN 2545-4439 for printed version

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academician Prof. Vlado Kambovski, PhD

Vice president: Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management - Skopje (Macedonia)

Members:

- Prof. Aleksandar Nikolovski PhD, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Antoanela Hristova PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Emilija Djikić Jovanović, PhD, High School of Arts and Technology, Leskovac (Serbia)
- Prof. Erzika Antic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)

- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economisc, UKIM, Skope (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)

- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Koleva, PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nedzat Korajlic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD, Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Sofronija Miladinovski, PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Sreten Miladinovski, PhD, Dean, Faculty of Law, MIT University (Skopje)

- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Svetlana Trajkovic PhD, High School of applied professional studies, Vranje (Serbia)
- Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Saad Motahhir PhD, High School of Technology, Fez (Morocco)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Trayan Popkochev PhD, Dean, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Tosko Krstev PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)
- Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vladimir Tomošević, PhD dekan, Fakultet za inženjerski menadžment, Univezitet Union "Nikola Tesla", Beograd, (Srbija)
- Prof. Vladimir Lazarov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zoja Katru PhD, Prorektor, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

ORGANIZING COMMITTEE

- Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)
- Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
- Snežana Milićević PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Evdokia Petkova, South West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Marios Miltiadou, PhD, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki (Greece)
- Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Branko Boskovic PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Bulgaria)
- Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Tarnovo (Bulgaria)
- Isa Spahiu PhD, International Balkan University, Skopje (Macedonia)
- Hatidza Berisha, Military Academy, University of Defense, Belgrade (Serbia)
- Violeta Dimova, PhD, University “Goce Delcev”, Stip (Macedonia)
- Mirjana Borota – Popovska, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Izet Zeqiri, PhD, South East European University, Tetovo (Skopje)
- Ekaterina Arabska, PhD, Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo (Bulgaria)
- Rumen Valcovski PhD, Imunolab, Sofia (Bulgaria)
- Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)

Contents

TRENDS IN HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN THE SECURITY SPHERE IN BULGARIA	655
Svilen Stefanov	655
Venelin Terziev	655
Vanja Banabakova	655
ETHNOCENTRISM AND PARTY POLITICS: ARE POLITICAL PARTIES DEVOTED TO THE PROJECT OF BUILDING MULTICULTURAL MACEDONIAN SOCIETY ON THE PATH TO THE EU?	663
Jasmina Trajkoska	663
Josipa Rizankoska	663
DENOUNCING THE CULTURAL IDENTITY OF OTHER ETHNIC GROUPS IN GREECE: THE CASE WITH THE MACEDONIAN ETHNIC MINORITY	673
Blagoj Conev	673
Blagica M. Kotovchevska	673
(DIS-) TRUST BETWEEN THE GOVERNMENT AND THE CITIZENS AS THE CAUSE OF (DIS-) STABILITY OF THE SOCIETY	677
Nikola Tuntevski	677
"I AM A CITIZEN OF ...?" THEORETICAL ASPECTS OF THE APPROACH "EDUCATION FOR EUROPEAN CITIZENSHIP" IN KINDERGARTEN	683
Sofia Dermendjieva	683
Gergana Dyankova	683
Veska Vardareva	683
REPUBLIC OF MACEDONIA - FROM USER TO EXPORTER OF PEACE	689
Dimitar Spaseski	689
EU-NATO: STRATEGISCHE PARTNERSCHAF IM WESTLICHEN BALKAN	695
Shpendim Oxha	695
TRADITION AND REFORM IN NOWADAYS INTERPRETING THE SECOND VATICAN COUNCIL	703
Georgi Angelov	703
RUSSIAN ORIENTALISM AND THE RISE OF KURDISH STUDIES: THE DIPLOMAT AS A SCHOLAR - AUGUST JABA (1801–1894)	711
Milena Angelova	711
THE BEGINNING OF THE UNIVERSITY EDUCATION FOR WOMEN IN THE RUSSIAN EMPIRE – BETWEEN SOCIAL INITIATIVE AND STATE POLICY	717
Nurie Muratova	717
THE FIRST STATE FEMALE SCHOOL IN EUROPE AS PRESENTED IN THE RUSSIAN HISTORIOGRAPHY	723
Anastasiya Pashova	723
Petar Vodenicharov	723
PROFESSIONAL AND EMOTIONAL COMPETENCIES OF GOVERNMENT OFFICIALS	729
Lalka Borisova	729
ASSESSMENT OF THE COMPETENCIES OF GOVERNMENT ADMINISTRATIONS STAFF	737
Borislav Borissov	737
TRAINING OF CUSTOMS ADMINISTRATION AND CIVIL SERVANTS IN MACEDONIA	745
Slobodanka Aleksovska	745
TERRORIST ATTACKS ON TOURIST PLACES	749

Kire Babanoski.....	749
Ice Ilijevski.....	749
Zlate Dimovski.....	749
CARRIERS OF THE ORGANIZED DRUG CRIME - ORGANIZED DRUG-GROUPS AND CRIMINAL NETWORKS.....	757
Ljupco Todorovski.....	757
Ice Ilijevski.....	757
ILLEGAL PRODUCTION, TRADE AND SMUGGLING OF COCAINE	763
Ljupco Todorovski.....	763
BIOLOGICAL EXPERTISE IN BLOOD TRACES	767
Biljana Bogdanova-Smilevska.....	767
Vase Rusumanov	767
THE RIGHT TO EQUAL ACCESS TO JUSTICE.....	773
Igor Kambovski	773
LEGAL REGULATION OF CRYPTO CURRENCY – CHALLENGES	779
Liuba Tzakova	779
Irina Tzakova	779
FORMALISM IN MACEDONIAN CONTRACT LAW	787
Shpresa Alimi-Memedi	787
OBJECTIVE RESPONSIBILITY FOR CAUSED ECOLOGICAL DAMAGES	793
Svetlana Veljanovska.....	793
Cvetan Veljanovski.....	793
SOME ASPECTS OF COPYRIGHT LAW IN USA	799
Arse Petreski	799
Stojan Dukoski.....	799
COPYRIGHT, PROPERTY RIGHTS AND PERSONAL RIGHTS	805
Nurten Kala Dauti	805
Amarilda Dule.....	805
GAINING OF THE RIGHT OF OWNERSHIP ORIGINALLY IN OUR SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA	811
Shemsije Demiri.....	811
Rudina Kaja	811
THE SCALE OF CORRUPTION IN TRANSITION COUNTRIES	817
Ariana Xhemajli.....	817
PROBLEMS OF CIVIL CONTROL ON THE ACTIVITIES OF SPECIAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF BULGARIA	823
Stanislava Dimitrova Milachkova.....	823
THE ROLE OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY IN STRENGTHENING THE STATE INSTITUTIONS IN KOSOVO	827
Bujar Daki.....	827
Jonuz Abdullai	827
KNOWLEDGE WITHOUT BORDERS AMONG IMMIGRANTS	833
Dragana Jovanović Kuprešanin	833
Gabrijela Lilić	833
PLANNING AND LEGAL PRINCIPLES IN THE ADMINISTRATIVE - TERRITORIAL DIVISION OF THE REPUBLIC OF BULGARIA.....	837
Tzonka Ignatova.....	837

THE RIGHT TO EQUAL ACCESS TO JUSTICE

Igor Kambovski

Faculty of Law, University “Goce Delchev”-Shtip, Republic of Macedonia, igor.kambovski@ugd.edu.mk

Abstract: Access to justice is a basic principle of the rule of law. In the absence of access to justice, people are unable to have their voice heard, protect and exercise their rights, challenge discrimination or hold decision-makers accountable. Delivery of justice should be impartial and non-discriminatory. The right to judicial protection of rights, which constitutes a major trait of the modern concept of a democratic rule of law, necessarily implies the position of the court as a protector of human freedoms and rights. The basic function of the court is the independent and impartial, objective application of the right, protection, restoration and promotion of human fundamental freedoms and rights, ensuring equality and non-discrimination on whatever basis and providing legal security based on the rule of law. The independence of the judicial system, together with its impartiality and integrity, is an essential prerequisite for upholding the rule of law and ensuring that there is no discrimination in the administration of justice. In strengthening access to justice, every state has to develop national strategic plans and programmes for justice reform and service delivery, especially in areas including: monitoring and evaluation; empowering the poor and marginalized to seek response and remedies for injustice; improving legal protection, legal awareness, and legal aid; civil society and parliamentary oversight; addressing challenges in the justice sector such as police brutality, inhumane prison conditions, lengthy pre-trial detention, and impunity for perpetrators of sexual and gender-based violence and other serious conflict-related crimes; and strengthening linkages between formal and informal structures. One of the major obstacles in accessing justice is the cost of legal advice and representation. Legal aid programmes are a central component of strategies to enhance access to justice. Every state has to take all necessary steps to provide fair, transparent, effective, non-discriminatory and accountable services that promote access to justice for all, including legal aid. In December 2012, the General Assembly of the United Nations unanimously adopted the UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, the first international instrument on the right to legal aid. The UN Principles and Guidelines establish minimum standards for the right to legal aid in criminal justice systems and provide practical guidance on how to ensure access to effective criminal legal aid services. UN, EU and many other international organisations assist in the development and reform of national policies and frameworks on legal aid, and support capacity building of state and non-state actors who provide legal aid services in civil, criminal and family matters. The main goal of all these international activities is to support the provision of legal aid by strengthening capacities of rights holders, enhancing legal aid programmes empowering rights holders, particularly the poor and marginalized groups, and supporting legal awareness and legal aid clinics and public outreach campaigns.

Keywords: Justice, rule of law, human rights.

ПРАВО НА ЕДНАКОВ ПРИСТАП ПРЕД СУД**Игор Камбовски**

Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“-Штип, Република Македонија

igor.kambovski@ugd.edu.mk

Резиме: Пристапот до правдата е основен принцип на владеењето на правото. Во отсуство на пристап до правдата, луѓето не можат да ги изразат своите ставови, да ги заштитиуваат и остварат своите права, да се спротивстават на дискриминацијата или да повикуваат на одговорност. Исполнувањето на правдата треба да биде објективно и недискриминаторско. Правото на судска заштита на правата, што претставува главна особина на современиот концепт на демократското владеење на правото, нужно ја подразбира позицијата на судот како заштитник на човековите слободи и права. Основната функција на судот е да биде независен и непристрасен правораздавач, објективен во примената на правото, заштитата, обновувањето и унапредувањето на човековите основни слободи и права, во обезбедувањето на еднаквост и недискриминација по кој било основ и обезбедување правна сигурност врз основа на владеење на правото. Независноста на судскиот систем, заедно со неговата непристрасност и интегритет, е основен предуслов за почитување на владеењето на правото и гаранција дека не постои дискриминација во спроведување на правдата. Во зајакнувањето на пристапот до правдата, секоја држава мора да развие национални стратешки планови и програми за реформа на правдата и давање услуги, особено во областите што вклучуваат следење

и евалуација; зајакнување на статусот и свеста на сиромашните и маргинализирани групи при остварувањето на правата; подобрување на правната заштита, правната свест и правна помош; граѓанското општество и парламентарниот надзор; решавање на предизвиците во областа на правдата како што се полициската бруталност, нехумани услови во затворот, долги притвори, како и неказнувањето на извршителите на дела поврзани со сексуално и родовото насилство и други потешки кривични дела; и зајакнување на врските помеѓу формалните и неформалните структури во општеството. Една од главните пречки во пристапот до правдата е цената на правните совети и застапувањето. Програмите за правна помош се централна компонента на стратегиите за подобрување на пристапот до правдата. Секоја држава мора да ги преземе сите неопходни чекори за да обезбеди фер, транспарентни, ефективни, недискриминаторски и одговорни услуги кои го промовираат пристапот до правдата за сите, вклучувајќи ја и правната помош. Во декември 2012 година, Генералното собрание на Обединетите нации едногласно ги усвои Принципите на Обединетите нации и упатства за пристап до правна помош во кривичната правда, првиот меѓународен инструмент за правото на правна помош. Принципите и упатствата на ОН воспоставуваат минимални стандарди за правото на правна помош во системите на кривичната правда и обезбедуваат практични насоки за тоа како да се обезбеди пристап до ефективни услуги на кривичното правосудство. ОН, ЕУ и голем број меѓународни организации помагаат во развојот и реформите на националните политики и рамки за бесплатна правна помош, и поддржуваат градење на капацитетите на државните и недржавните институции кои обезбедуваат услуги за овозможување правна помош во граѓански, кривични и семејни предмети. Главната цел на сите овие активности на меѓународен план е да се поддржи обезбедување на правна помош преку зајакнување на капацитетите на носителите на правата, подобрување на програми за правна помош, особено на сиромашните и маргинализираните групи, и поддршка на правната свест, основање клиника за правна помош и креирање кампањи за информирање на јавноста.

Клучни зборови: Правда, владеење на правото, човекови права.

Судот има директна и исклучително важна улога во заштитата на човековите слободи и права. Правото на судска заштита е опфатено, пред се, во правото на еднаков пристап пред суд, како елемент на основното човеково право на правото на правично судење пред независен и непристрасен суд, предвидено во членот 6 од Европската Конвенција за Човекови Права¹⁸⁴ (понатаму ЕКЧП). Имено, правото на независен и непристрасен суд е ефектуирање на правото на пристап пред судот и на судската заштита, а таа заштита се остварува низ процесот на судење, односно правораздавање. Во тој контекст, но во поширока смисла се подразбира дека правото на правично судење, пред или од страна на независен и непристрасен суд подразбира непречен, слободен и ефективен пристап пред суд.

Во поглед на слободите и правата предвидени со ЕКЧП, еманација на правото на пристап пред судот е правото на ефективен правен лек пред домицилните правосудни органи, па дури и тогаш кога повредата на овие слободи и права ја сторице лица при вршење на службена должност (ЕКЧП, чл.13). Во Повелбата за основните права на ЕУ¹⁸⁵ се предвидени следните права: секое лице, чии слободи и права, гарантирани со правото на ЕУ, се повредени, има право на ефективно правно средство пред суд, во согласност со условите определени со оваа одредба (чл. 47 ст.1 од Повелбата), и секој има право на правично и јавно судење во разумен рок пред независен и непристрасен суд претходно воспоставен со закон. Понатаму, секој треба да добие можност да биде советуван, бранет или застапуван (чл.47 ст.2); правната помош треба да е овозможена и достапна за тој што нема доволно средства, а кога таквата помош е нужна заради обезбедување ефективен пристап пред суд (чл.47 ст.3). Правото на ефективно правно средство, предвидено со одредбата од чл.13 од ЕКЧП, од страна на Европскиот Суд на Правдата е прогласено за општо начело на правото на ЕУ¹⁸⁶.

Правото на судска заштита, кое претставува стожер на современиот концепт на демократска правна држава, нужно ја наметнува положбата на судот како заштитник на човековите слободи и права. Основна функција на судот е независното и непристрасно, објективно применување на правото, заштитата, почитувањето и унапредувањето на човековите основни слободи и права, обезбедување еднаквост, рамноправност и недискриминација по било кој основ и обезбедување правна сигурност врз основ на владеење на правото

¹⁸⁴ види: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf - пристапено на 20.02.2018 година.

¹⁸⁵ види: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> - пристапено на 20.02.2018 год.

¹⁸⁶ види Одлука на ЕСП: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61984CJ0222> – пристапено на 20.02.2018 година

(член 3 од Законот за судовите¹⁸⁷, понатаму ЗС). Таквото определување на целите на судската функција подразбира давање на судот најактивна улога во дејствувањето на подрачјето на човековите слободи и права и нивно унапредување: судот им дава значење на правните норми кои ги применува во конкретните случаи и ги пополнува правните празнини поаѓајќи од нивното екстензивно толкување. Правото на судска заштита во себе сублимира, оттука, и барање евентуалните спорни граници помеѓу слободите и правата и законските повелби да ги поставува и дефинира, во конкретните случаи, независен и непристрасен суд. Тоа истовремено го детерминира предметот на судската функција, определен како одлучување во постапка пропишана со закон за: човековите слободи и права и правно заснованите интереси, спорови помеѓу граѓаните и други правни субјекти, казни дела и прекршоци и други работи кои со закон се ставени во надлежност на судот (член 4). Најважни од тие т.н. “други работи” кои со закон се ставени во надлежност на судот се судската контрола и заштита од актите на администрацијата и обезбедувањето на процесните гаранции во судските постапки.

Оваа функција судот може да ја остварува само ако неговата самостојна и независна позиција во однос на законодавната и извршната власт е уставно и законски загарантирана и ако истата му обезбедува слобода во донесувањето на одлуките, засновани исклучиво врз законот, начелото на правда и моралните и социјалните претпоставки и вредности кои им даваат кредибилитет на неговите одлуки. Денес таквата негова положба подразбира независност која се изразува низ слободата на правните норми, на кои судот треба да им го даде вистинското социјално значење, согласено барањата и очекувањата за почитување и заштита на слободите и правата, интерпретирајќи ги на свој начин.

ЗС го предвидува правото на еднаков пристап пред суд како основно начело на судското право: “Секој има право на еднаков пристап пред судот во заштитата на неговите права и правно заснованите интереси” (чл.6 ст.1). Суштината на ова право се состои во:

а) правни гаранции дека во секој случај на повреда на некое право на поединецот му се обезбедени правни средства на судска заштита; и

б) фактичка можност за пристап до судот и користење на средствата на судска заштита.

Правото на пристап до судот е плод на креативното толкување на значењето на одредбата за правото на правично судење од ЕКЧП (чл.6), поточно на неговата функција (на судот!) не само да ја применува оваа конвенција, туку и да “го создава” правото за човековите слободи и права. Тоа за првпат е изразено низ стојалиштето заземено во случајот *Golder v. UK*¹⁸⁸ (1975 година), во кој осуден затвореник бил спречен, од страна на министерот за внатрешни работи, да му се обрати на адвокат заради започнување на постапка за навреда против затворски службеник. Според Судот, со таквото спречување е повредено правото од чл.6 од ЕКЧП, затоа што таа одредба се однесува не само на водењето на постапката пред судот кога таа е започната, туку и на правото постапката воопшто и да започне.

Гледано од аспект на право на започнување постапка пред суд, правото на пристап пред судот има суштинско значење во однос на природата на основните слободи и права и нивната правна заштита. Ако поединецот нема правни средства, со кои ефикасно ќе ги заштитува, и тоа пред независен и непристрасен суд, неговите слободи и права може да останат обична декларација, а нивната заштита препуштена на некаков нејасен и дифузен концепт. Оттука, ова право кореспондира со обврската на државата да обезбеди судска заштита на човековите слободи и права по пат на:

1) поставување судски систем како систем на судови кои имаат целосна надлежност во однос на заштитата на сите, со уставот и законите, предвидени човекови слободи и права;

2) пропишување правила на судските постапки, кои содржат јасни и секому достапни правни средства на заштита на слободите и правата; и

3) создавање законски и фактички претпоставки за еднаков и ефективен пристап на секого пред судот заради заштита на неговите слободи и права; и

4) обезбедување услови за ефикасно и делотворно функционирање на судовите и на извршувањето на судските одлуки. Значењето на ова право не само како правно заснован, туку и како фактички пристап пред суд е такво, што неговата повреда е инкриминирана како посебно казнено дело. Во Кривичниот законик на РМ (понатаму КЗ), имено, е предвидено делото повреда на правото на поднесување правно средство, кое се состои во спречување друг, со сила или сериозна закана, да го искористи своето право на одбрана, на поднесување жалба или друго правно средство; потешко се казнува делото извршено од службено лице со злоупотреба на службената положба или овластување; се казнува и сторувањето на делото од правно лице

¹⁸⁷ „Службен весник на Република Македонија“ бр.58/06, 35/08, У.бр.256/07, У.бр.74/08, 150/10, У.бр.12/11

¹⁸⁸ види: <http://swarb.co.uk/golder-v-the-united-kingdom-echr-21-feb-1975/> - пристапено на 20.02.2018 год.

(КЗ член 153). Поради диспозитивниот карактер на субјективните права, сепак, предвидено е гонењето на делото да се презема по приватна тужба, но не е исклучено во потешките случаи на повреда на ова право да се исполнети елементите на некое друго казнено дело (злоупотреба на службената положба и овластување, член 353 од КЗ).

ЕКЧП на прв поглед го ограничува дострелот на ова право на утврдувањето на “граѓанските права и должности” на поединецот и на “основаноста на какви и да било казнени обвиненија против него” (чл.6). Со таквото рестриktivно толкување на текстот на одредбата за правото на пристап пред суд, надвор од нејзиниот дофат останува неговото остварување во сферата на јавното право, како во случаите, на пример, кога за овластувања за преземање на мерки за повреда на правата има управно или дисциплинско тело. Во прво време, Комисијата за човековите права на Советот на Европа заведе токму такво рестриktivно стојалиште: ова право не се однесува на правата и обврските кои се дел од јавното право. Но подоцна ЕСЧП заведе друго начелно стојалиште (во случајот *Ringeisen v. Austria* од 1971 година¹⁸⁹): правото на пристап пред суд е проширено на “сите постапки чие решавање е одлучувачко за индивидуалните права и обврски”. Со таквото стојалиште е создадена основа за обликување на ова право како право на судска заштита на законитоста на управните акти: секој има право на пристап пред суд заради заштита на слободите и правата за кои се решава во управна постапка, односно воопшто на слободите и правата кои се остваруваат од управни органи и други јавни тела. Со тоа е прифатен, всушност, екстензивен материјален пристап кон одредувањето на природата на ова право: “граѓански” се сите слободи и права, независно од тоа дали се предвидени со јавното право и дали е обезбедена нивна заштита пред управни и други јавни тела. Во таа смисла (според практиката на ЕСЧП), правото на пристап пред суд се однесува и на спорови кои настануваат во врска со, на пример: административни одлуки кои влијаат врз правото на сопственост, како што се различните административни одобренија на купопродажни договори (така кај тргување со предмети кои имаат статус на споменик на културата или сличен статус); лишувањето од слобода врз основа на здравствени прописи (присилна хоспитализација на душевно болно лице); постапки на експропријација на земјиште; постапки за дозволи за изградба на градежно земјиште; одлуки со кои се одзема или ограничува правото на вршење професија или економска дејност (одземање на концесии или непродолжување на концесии, бришење на адвокат од листата на адвокати) и др.

Стандардите за судската постапка го сублимираат правото на еднаков, едноставен и брз пристап кон правдата и другите права, како и остварувањето на основните цели на различните видови постапки (казнената-утврдување на вината на сторителот и изрекувањето казна, граѓанската- признавање и остварување на правото на едната од страните во спорот и др. Пристапот пред суд, односно едноставното поведување на постапки пред судовите од страна на граѓаните и правните лица, има клучно значење за остварувањето на индивидуалните слободи и права и имотните и други интереси на правните субјекти. Во случаите на казнени дела вината на обвинетиот за сторено казнено дело може да ја утврдува и да му изречува казна само суд, постоењето на имотни и други права и решавањето на имотни и други спорови е во судска надлежност и слично.

Од претходно наведеното не би можело да се изведе заклучок дека поединецот има право на судска заштита, односно пристап пред суд, во однос на сите можни слободи и права, предвидени со меѓународните конвенции и домашното законодавство. Таквото екстензивно поставување на ова право би го претворило судот во гломазна и потенцијално нефункционална институција, која би ги сублимирала во себе сите функции на државата, управните и јавните тела, компаниите и сите правни субјекти, кои се во допир со поединецот и неговите слободи и права (правата и обврските од работниот однос, образованието, здравството, армијата и др.).

Оттука, правото на пристап пред суд не е, како и секоја друга слобода или право, апсолутно и неограничено. Неговиот опфат е определен со правната регулатива на секоја држава, така што над рамништето на “основите права”, гарантирани со ЕКЧП и другите меѓународни документи за правата на човекот, секоја држава има извесна слобода на одлучување, односно “маргина на разбирање” (*margin of appreciation*) во однос на уредувањето на правните средства за заштита на правата пред суд. Конкретно, ограничувањето на тоа право мора да има легитимна цел и да биде во согласност со таа цел; и уредувањето на заштитата на слободите и правата на поинаков начин, без пристап пред суд, не смее да ја повредува суштината на слободата и правото што е предмет на заштита.

Правото на пристап пред независен и непристрасен суд познава исклучоци детерминирани со начелото на слободна диспозиција на субјектот. Така, во случаите на казнено гонење по приватна тужба; или кога

¹⁸⁹ види: <http://swarb.co.uk/ringeisen-v-austria-echr-16-jul-1971/> - пристапено на 20.02.2018

јавниот обвинител не мора да покренува постапка и да го изведува пред суд осомничениот во случаите на кои се однесува начелото на опортунитет на казненото гонење; во граѓанската постапка утужувањето на некое побарување пред суд зависи од волјата на доверителот, кој може да не поднесе тужба и да се откаже од побарувањето, да побара или да предложи медијација или вонсудско спогодување, или ако со договорот е предвидено арбитражно решавање спорот да го решава арбитража. Ограничувања на ова право се дозволени и во случаите на: исклучување на деловната или процесната способност на убојектот, претставување на колективните права од страна на законски застапници или претставници (на правното лице, на пример), застареност на побарувањата, определување на рок за поднесување тужба или друго правно средство, имунитети, ограничување на правото на застапување во граѓанска парница само од страна на адвокат и слично.

За да постои слободен и еднаков за сите пристап кон правдата, потребно е да бидат исполнети неколку услови:

- 1) развиен судски систем, близок на граѓаните, и разгранета децентрализирана мрежа на судови;
- 2) реални судски трошоци и бесплатна правна помош на лица кои немаат доволно извори на средства; и
- 3) можности на жртвата на казненото дело да покренува граѓанска и казнена постапка против сторителот на деликтот заради надоместување на штетата.

Според првото барање, судската мрежа треба да биде поставена така што да ги задоволува потребите на граѓаните и правните лица за ефикасна судска заштита, со основни судови распоредени на целата територија на државата и различни инстанции, но исто така блиски до граѓаните судови. Судовите треба да располагаат со доволно персонал и инфраструктура што го олеснува обраќањето на правните субјекти и покренувањето на различни постапки. Второто се однесува на сведување на судските трошоци (судски такси, пашални трошоци на постапката, хонорари и надоместоци на адвокати, вештаци и други учесници во постапката) во реални граници, така што да не може да се појават како пречка за покренување на судски постапки.

Правото на пристап пред суд наметнува позитивни обврски на државата за создавање услови за ефективен пристап, со обезбедување и на бесплатна правна помош. Ова право наметнува и обврска на државата за обезбедување бесплатна правна помош и информирање и помош на граѓаните за едноставни случаи или за основни правни прашања (во специјализирани општински служби организирани со поддршка на адвокатската комора или правните факултети). Исто така, правна помош треба да се предвиди и во законски определени случаи на одбрана по службена должност во казнената постапка или во постапката спрема малолетници (овие случаи се уредени со Законот за кривичната постапка и Законот за малолетничка правда), во казнената постапка во однос на обвинетиот и оштетениот, како и во граѓанската постапка кога странката нема доволно средства за плаќање на адвокат и судски трошоци (т.н. сиромашко право).

Законот за судовите го гарантира правото на ефективен пристап пред суд (чл.6 ст.3): “Никому не може да му биде ограничен пристапот пред судовите во заштитата на основните права и слободи поради недостиг на материјални средства”. Покрај процесните закони (за казнена, парнична постапка и управни спорови), во македонското судско право ова прашање е уредено со Законот за бесплатна правна помош (Сл.весник на РМ бр.161/2009 и 185/11). Со овој закон се уредуваат правото на бесплатна правна помош, постапката во која тоа се остварува, корисниците, условите и начинот на неговото остварување, давателите на бесплатна правна помош, органите надлежни за одлучување, заштитата на правото на бесплатна правна помош, финансирањето и надзорот над неговото спроведување, организирањето денови на бесплатен правен совет, бесплатната правна помош во прекугранични спорови и надзорот над примената на одредбите на законот. Во однос на заштитата на ова право посебно е важна одредбата од законот (чл.23), според која против решението на министерот за правда со кое се одбива барањето за бесплатна правна помош барателот може да поведе управен спор пред надлежен суд.

Заклучок: Улогата на судот во демократската правна држава е детерминирана, од една страна, со идејата на правдата, како водечка идеја на правото, и од друга страна со заштитата на човековите слободи и права и имотните и други интереси на правните субјекти како негова основна функција на правораздавање, со која кореспондира основното човеково право-правото да му суди непристрасен, независен и самостоен суд. Секој поединец, секој субјект на правото, физичко или правно лице, има потреба од непречен пристап до судот и до неговите механизми во функција на остварување или заштита на своите права. Во зајакнувањето на пристапот до правдата, секоја држава мора да развие национални стратешки програми за реформа на правосудниот систем заради подобрување на правната заштита, подигнување на правната свест кај граѓаните но и кај вработените во судската администрација, како и програми за правна помош.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Закон за судовите, „Службен весник на Република Македонија“ бр.58/06, 35/08, У.бр.256/07, У.бр.74/08, 150/10, У.бр.12/11.
- [2] Кривичен законик на РМ, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 80/99, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14 и 196/15
- [3] Интернет извори, последен преглед на 20.02.2018